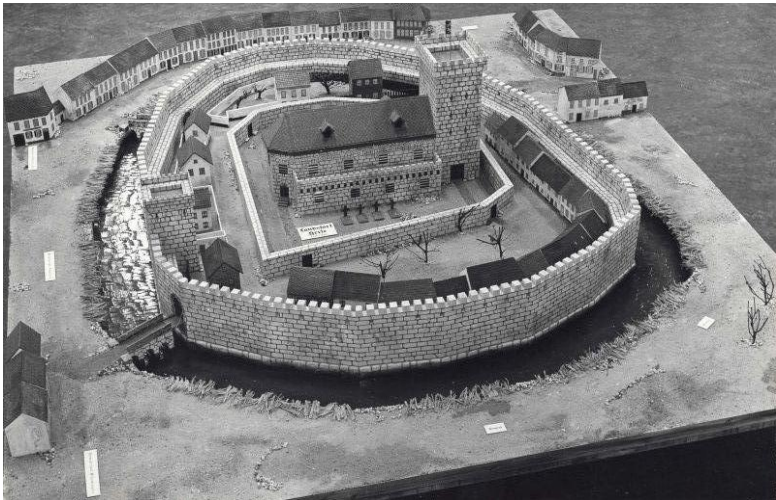

»HART VAN HEERLEN«

Informatiebulletin nr 27

***12^e jaargang
november 2020***

HEEMKUNDEVERENIGING HEERLEN STAD

vóór en dóór Heerlenaren met hart voor Heerlen

Van redactie

Voor u ligt editie nummer 27 van ons verenigingsblad. In deze uitgave zijn huishoudelijke mededelingen en enkele interessante artikelen opgenomen.

Gezien het bijzondere jaar waarin wij geen bijeenkomsten kunnen organiseren, wil de voorzitter u over de stand van zaken van de verenigingen “bijpraten”.

Dat Heerlen ooit een bedevaartsoord was, zal zo goed als niemand weten. Peter Schunck gaat in op de verering van Sint Job en de aantrekkingskracht van het beeld dat dit in vroegere tijden heeft gehad. En dat in een tijd dat de katholieken de Pancratiuskerk met de protestanten moesten delen. Het relaas hiervan leest u in het artikel De Pancratiuskerk en de St Job bedevaart.

Met een tekening en begeleidende tekst beschrijft Jan Halmans weer een stukje Heerlen. In dit geval de hoek Kempkensweg-Sittarderweg.

Tot slot aandacht voor de verenigingskalender 2021 en dan in het bijzonder een nadere toelichting op de verklarende teksten van de kalender. In deze teksten gaat het over een gedempte gracht en een doodlopend steegje in de Geleenstraat. Wat is daarvan de samenhang.

Heerlen, november 2020
Leo Franck

Van de voorzitter

Beste leden,

Wat een verschrikkelijk jaar, het verenigingsleven ligt volledig stop. Het bestuur heeft zo af toe contact om te kijken of en wat er zoal wel mogelijk is. Veel is het niet want we kunnen niet met z'n allen bij elkaar gaan zitten.

Toch blijven wij hopen dat er uiteindelijk wat verbetering in komt zodat we de deur weer uitkomen. Ten aanzien van de gezondheid hoop ik dat onze leden er goed doorheen zijn gekomen, ons heeft nog niet een bericht bereikt dat er leden gezondheidsproblemen hebben (gehad), graag krijgen wij een bericht als het wel zo zijn.

Hoe nu verder.

Dit jaar zal het rustig blijven, dit verenigingsblad en de kalender zijn onze laatste berichtgevingen. Op naar het volgend jaar.

Wij hopen dat onze leden ons blijven steunen, contributie zal toch niet het probleem zijn, en dat wij volgend jaar weer wat activiteiten kunnen houden.

Een **heel belangrijk** item is wel onze huisvesting. Wij hebben op meerdere plaatsen ons archief dit zal zo snel mogelijk bij elkaar moeten komen want waar het nu ligt kan het niet blijven. Graag willen wij in de binnenstad een ruimte waar onze leden maar ook publiek welkom is. Als iemand contacten heeft laat het even weten.

Wat verder aandacht moet krijgen is onze communicatie via de **website en facebook**. Hier zijn natuurlijk mogelijkheden om elkaar en de buitenwereld kennis te laten nemen wat wij in huis hebben. Maar hierbij hebben wij steun nodig van onze leden. Vooral nu we thuis zitten zijn er wellicht leden die hierbij een rol willen spelen, we kunnen niet alleen onze secretaris hiermee belasten. Graag zouden wij een klein clubje leden de verantwoordelijkheid geven voor deze sociale media. Dus laat het weten.

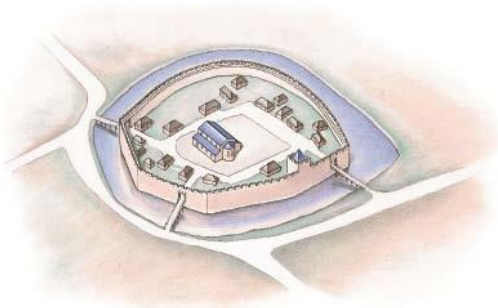
Tot slot, de gezondheid. Ik hoop dat een ieder gezond door deze tijd komt en "feestdagen" krijgt die het jaar goed afsluiten, zodat we het nieuwe jaar met vertrouwen ingaan.

Heerlen, november 2020,
Cor van Schendel

De Pancratiuskerk en de Sint Job bedevaart

Omstreeks 1719 werd een beeld van de heilige man Job in de Heerlense Pancratiuskerk opgesteld, dat een groot aantal bedevaartgangers van buiten het dorp aantrok. Dit leidde herhaaldelijk tot protesten van de in Heerlen woonachtige protestanten. Een ingrijpen van de Staatse drossaard van Valkenburg maakte in 1726 een einde aan de bedevaart. Eind 19e eeuw kreeg de Jobverering, die waarschijnlijk nooit geheel uit de kerk was verdwenen, wederom een bedevaartkarakter. Job werd in Heerlen vereerd als patroon tegen huidziekten

Het van oorsprong Romeinse Heerlen (Coriovallum) beschikte met zekerheid vanaf 1065 al over een parochiekerk, die toegewijd was aan de H. Andreas. In 1364 toont het schepenzegel van Heerlen echter een afbeelding van de H. Pancratius. Het allodium (gebied als eigengoed) Heerlen, werd in 1064 door Bisschop Udo van Toul (Noord Frankrijk) geschonken aan zijn neef graaf Theoderich von Are Hochstaden. Deze adellijke familie had veel bezittingen in deze contreien. Zij

Tekening uit boek SintPancratiuskerk Heerlen

waren goed bevriend met de Duitse Keizer en hadden zeer veel invloed. Via de Kerk probeerden zij hun invloed in dit gebied te versterken. De, waarschijnlijk houten Sint Andreaskerk was beneden hun stand. Meteen na de verwerving van Heerlen begonnen zij dus met de bouw van een stenen kerkgebouw, "onze" Pancratius, met daarnaast een toren die aanvankelijk

diende als woning voor de familie. De huidige schelmentoren. Bovendien werd hun familieheilige, Sint Pancratius, de patroonheilige van de nieuwe kerk en van Heerlen.

Bij de Vrede van Munster viel Heerlen als Generaliteitsland toe aan de Republiek. De Kerk werd nu gebruikt door de Katholieke meerderheid en door de Protestantse minderheid (in Heerlen 13 families). Toen bij het Partagetractaat van 1663 de grenzen tussen de Spaanse en de Staatse gebieden definitief werden vastgelegd, werd dit simultaneum opgeheven. De Pancratiuskerk was daarna enkel nog voor protestanten toegankelijk. Katholieken moesten de mis bijwonen in kerken gelegen op Spaans gebied. De Pastoor van Heerlen bouwde, speciaal voor

de Heerlenaren, op Schaesbergs (= Spaans) grondgebied, onder bescherming en met steun van de Graaf van Schaesberg, een zogenaamde “schuurkerk”. Tussen 1672 en 1678, tijdens de Franse bezetting, namen de katholieken de Pancratiuskerk tijdelijk weer in bezit. Na de aftocht van de Fransen wilden de protestanten de bakens wederom verzetten, maar als compromis werd het simultaneum hersteld (compleet met pesterijtjes over en weer) en dat bleef tot 1838 bestaan. Sindsdien valt de kerk weer exclusief de Rooms-Katholieke Eredienst ten deel.

In het katholieke visitatierapport van 1722 werd medegedeeld dat de Pancratiuskerk in die tijd naast een Jobbeeld ook beschikte over beelden van Maria, Sint Pancratius en Sint Sebastianus.

beeld van Sint in de Pancratiuskerk

Job is de hoofdpersoon uit het gelijknamige boek uit het Oude Testament. Job was een rijk man, die zijn vrouw, kinderen en bezittingen verloor en voortdurend door de duivel in verzoeking werd gebracht. In de beeldende kunst wordt hij afgebeeld in totale verlatenheid soms zittend op een mestvaalt en met zweren bedekt. Over de oorsprong van de Jobverering is weinig bekend. Men zoekt die in de pestepidemieën die in de middeleeuwen Europa en ook de Nederlanden teisterden. Job werd in de 15e eeuw bijvoorbeeld al vereerd in St-Job-in-'t Goor (B).

In De St. Pancratiuskerk is het oorspronkelijke beeld van Job naar alle waarschijnlijkheid verloren gegaan. Hoe het er heeft uitgezien, is onbekend. Slechts beschrijvingen van de protestantse visitators van de classis Sint Maastricht zijn bewaard gebleven en die spreken van een ‘afgrijselijk en

afzichtelijk’ monstrueus beeld. Mogelijk was het een typisch middeleeuws realistische voorstelling van een met zweren overdekte Job. Het huidige beeld (2e

helft 19e eeuw) van Job is grijs geverfd en is circa een meter hoog. Op het voetstuk staat 'St. Job'.

Sint Job Bedevaart

In de jaren twintig van de 18e eeuw bestonden er in Heerlen spanningen tussen rooms-katholieken en de weinige protestanten (op dat moment in totaal niet meer dan 18 à 19 families) over publieke manifestaties van de rooms-katholieke religie, in het bijzonder over de heiligenverering. Zo maakten de visitators van de classis Maastricht vrijwel elk jaar melding van 'paepsche stoutigheden' zoals het openlijk bidden en knielen op het kerkhof, het luiden der klokken en deed in 1719 en 1722 de Keulse processiebedevaart naar Scherpenheuvel, trekkende over Staats territorium, geen enkele moeite haar religieuze karakter te verhullen, toen ze in de Sint Pancratiuskerk werd ontvangen. Conflicten rezen ook over een nieuw hoofdaltaar, dat pastoor Antonius Quaedvlieg (1711-1749) in de Pancratiuskerk had laten plaatsen. Dit altaar nam niet alleen licht weg, maar verdekte (met opzet?) ook het wapen van de Staten-Generaal.

Tegen deze achtergrond had pastoor Quaedvlieg ook nog eens 'voor omtrent drie jaren' een gesneden, afgrijselijk Beeld, bij haar "St. Job" genaamd, in de kerk tentoongesteld. Dat was waarschijnlijk in 1719. Het visitatieverslag van 1723 meldt, dat het St. Jobbeeld jaarlijks op 10 mei in de kerk werd gezet "t welk maar voor weinig jaaren is ingevoerd op welken tijt een groot getal Roomsgesinden tot grote ergernissen der gereformeerden en dat op Staten gebied, derwaarts opkomt'. Het is een duidelijke aanwijzing voor het bedevaartkarakter van de cultus. Het jaar daaropvolgend stond het beeld van Job 'met de afbeelding van een 'quellende, vreeselijke Duyvel daerboven op' in de consistoriekamer, waar de visitators het zelf konden zien. Het conflict lijkt niet van dien aard te zijn geweest dat over deze kwestie blijkbaar niet onderling kon worden gesproken. Mogelijk hadden de visitators de pastoor gevraagd om naar aanleiding van de klachten uit

De plaats van het beeld in de kerk

de classis het beeld te mogen beoordelen en heeft hij het tijdelijk in de protestantse consistoriekamer geplaatst.

De visitatie van de classis in 1726 maakte opnieuw melding van de uitstelling van het 'afgodsbeeld', waarvoor wederom een groot aantal katholieken 'van alle oorden' naar de Pancratiuskerk kwam. De Staatse luitenant-drossaard van het Land van Valkenburg had per gerechtsbode pastoor Quaedvlieg verzocht op 10 mei het 'monstreuse' beeld niet meer op te stellen. Quaedvlieg leek niet onder de indruk. Hij schreef de luitenant-drossaard, dat hij slechts één altaar in de kerk had en dat hij daarop het St. Jobsfeest kon en mocht vieren. Hij was niet van plan daarvan af te zien en zou handelen zoals in de voorafgaande jaren. Op 10 mei 1726 werd wederom het beeld van St. Job op het hoogaltaar in de kerk ter verering uitgesteld 'onder een grote toevloed van menschen'. Bovendien waren paters kapucijnen uitgenodigd, die vanaf de preekstoel een volle aflaat afkondigden "t geen voorheenen noyt geschiet was'. Hiermee werd voor de protestantse overheid de grens van het toelaatbare overschreden. Bij resolutie van 6 december 1726 droeg namelijk de Raad van State de drossaard van Valkenburg op 'soodanige ordre stelle en voorsieninge doe, dat ingevolge van de placaten van den lande alle paepse buytensporigheden, ende stoutigheden in het district onder sijn ressort en dan in 't bysonder te Heerlen aen haer Ed. Moog. gedaen verscheijde insolentien van tijt tot tijt souden gepleegt worden, voortaan geweest en de overtreders gestraeft mogen werden'. Het optreden van de luitenant-drossaard was ditmaal klaarblijkelijk effectief, want in de navolgende jaren wordt de verering van het St. Jobbeeld niet meer door de visitators vermeld.

Verering in de 19e en 20e eeuw

Met het onderdrukken van de Jobbedevaart in 1726 was de verering van de Heilige Man Job waarschijnlijk niet volledig verdwenen. Er zijn echter nauwelijks gegevens overgeleverd. Wel is bekend dat er in 1844 voor het eerst en sindsdien jaarlijks op 10 mei in Heerlen een St. Jobsmarkt en St. Jobskermis werd gehouden. Dit was de jaarmarkt waarop paarden, hoornvee, varkens en 'kramerijen' werden aangeboden. Deze markt bleef tot aan het begin van de 20e eeuw in zwang. In 1892 meldde de Limburger Koerier nog dat het bijzonder druk was geweest en dat er duizend biggen zouden zijn verhandeld. Een deel van de bezoekers van de markt vereerden echter ook Job. De Pancratiuskerk kon namelijk – aldus de krant - 'de vrome vereerders van den Heilige niet bevatten'. In 1897 plaatste de parochie kleine annonces in de Limburger Koerier om mensen in Heerlen en omgeving te attenderen op de feest (kermis)- en marktdag van Job.

De hernieuwde belangstelling voor de heilige vertaalde zich ook in de verwerving van een nieuw beeld. Ook de in het Duits gestelde proclamanda over de jaren

1880-1893 maken elk jaar melding van het feest. Op 10 mei waren er diensten zoals op de zondagen: drie missen en een 'feierliches Hochamt mit Predigt'. Tevens werd die dag ook Jobswater gezegend dat gebruikt kon worden bij de genezing van huidziekten, waarvoor hij daar als een effectief patroon gold. Al deze gegevens bij elkaar wekken sterk de indruk dat in het laatste kwart van de 19e eeuw de verering een regionale uitstraling en daarmee ook een bedevaartkarakter heeft gehad. Hoe lang dat geduurd heeft, is niet bekend. Hoe dan ook is in de 20e eeuw de devotie uiteindelijk verdwenen aangezien het cultusbeeld in 1967 in de sacristie werd aangetroffen. Sinds de verbouwing van de kerk in 1969 is dit beeld echter opnieuw in de kerk geplaatst, zonder dat dit geleid heeft tot een herleving van de verering.

Heerlen, november 2020
Peter Schunck

HOEK - KEMPENS WEG - SITTARDER WEG

V.L.N.R. Café-Hotel van Johan en Maria Delfroid-fam Pranger - fietsen en haarden enz.
Begrafenis ondernemer Jan van Hasselt en rechts, het schuurtje waarin Jan de "kisten" maakte!

RECHT TEGENOVER HET CAFÉ + PRANGER + V. HASSELT
WOONDE de fam. BECKERS-KOTEN,
de eigenaars van de steenfabriek, die langs
de MEEZENBROEKERWEG en de GRASBROEKERWEG
hun "droogrekken" hadden voor de nog te
bakken stenen te drogen.

Op de andere hoek van de KEMPENS WEG was
het markante gebouw van therapeut
HARRIE KOOLLEN, wat later de nachtclub
"Palmarbar", geworden was.

Jm.

Kalender **2021**

HEEMKUNDEVERENIGING

Kalender 2021

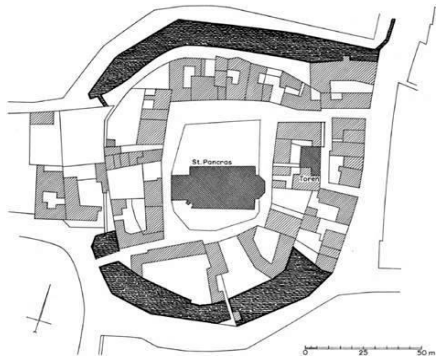
De kalender van het jaar 2021 heeft als thema bekende straten in het centrum van de stad. Hoe zagen die eruit en wat zien we daar nu nog van terug. Anders gezegd hoe is Heerlen op een aantal punten in de loop van de tijd veranderd.

Op elk maandblad staat op de voorkant een foto uit het verleden. Voor het verleden zijn we niet te ver in de tijd teruggegaan. De meeste foto's dateren uit de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw. Een tijd die voor de meeste leden nog herkenbaar is. Op de achterkant staat een foto anno 2020. In de verklarende tekst wordt op enkele verschillen ingegaan. Deze teksten zijn door Peter Schunck en Leo Franck samengesteld.

Twee zaken vallen meteen op als men jong en oud met elkaar vergelijkt. In de jaren vijftig en zestig was het centrum van de stad nog niet autovrij. In alle straten staan wel auto's geparkeerd of rijden er. Het voetgangersdomein was het trottoir of de stoep. Op de foto's van anno nu zie je nog wel een enkele auto, maar verschillende straten zijn helemaal autovrij.

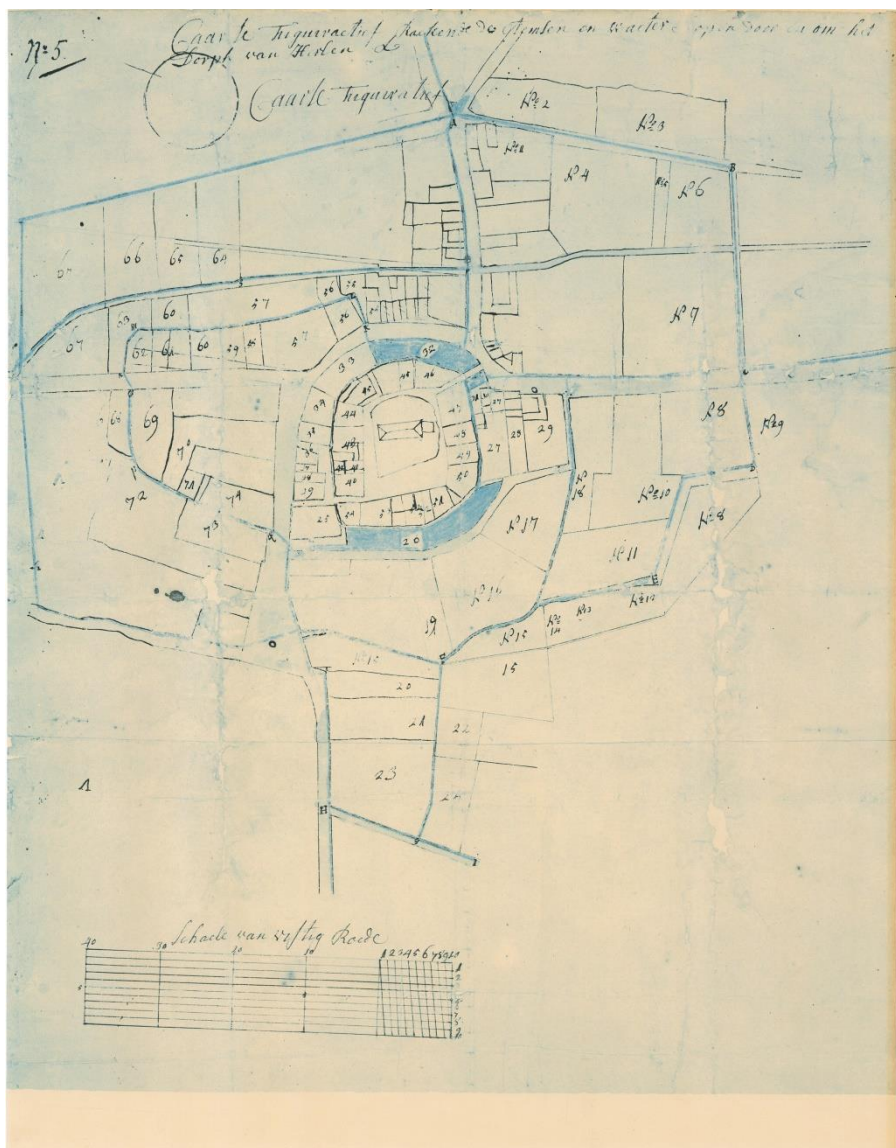
Bij het maken van de foto's van nu, is mij opgevallen in hoeveel straten er bomen staan. Voor de maker van een foto valt dat vooral op, omdat het vergelijken van nieuw met oud soms wordt bemoeilijkt doordat de bomen het zicht ontnemen.

In de begeleidende teksten van de kalender is op enkele plaatsen sprake van een gracht en het vlot. Voor de meeste van de lezers zullen deze begrippen nog wel iets zeggen, maar hier wil ik daar toch nog kort op ingaan.

de grachten rond het landsfort

Het voormalige landsfort Heerlen was ommuurd en gedeeltelijk van een gracht voorzien en dat waren de Kerkgraaf en de Bongerdspoel. In het stratenpatroon rond de Pancratiuskerk is de landsfort nog herkenbaar. De Pancratiusstraat, De Bongerd, het verbindingspad met het Pancratiusplein naast het Glaspaleis zijn de straten die het oude landsfort omsluiten. De Schelmentoren was onderdeel van de ommuring. Op de "Caarte Figuratief Raakende de Temsen en Waterloopen door en om het Doorph van Herle" van de landmeter J.P. Mertens is het verloop van het "Vlot" te zien.

Caarte Figuratie Raakende de Tensen en Waterlopen 1787

Het dorp Heerlen ligt tussen twee beekdalen in en de grachten werden vanuit deze beken van water voorzien. Het vlot was een waterverversingssysteem en vulde niet alleen de gracht maar ook de waterpoelen. In de notulen van de gemeenteraadsvergadering van 19 augustus 1819 lezen we: “ Het vlietend water genaamd het vlot, hetgeen afloopt op zekere tijden uit de Caumerbeek in het dorp van Heerlen, zal, zoals van ouds gebruikelijk is, gedurende het geheelen jaar en voor zo veel het vriezen in den Winter den loop niet gehinderd , alle weeken van des Zaturdags Klokke middag tot des Zondags Klokke middag lopen.”¹

Het tijdstip van het zaterdags tot het zondags middag had een tweeledige reden. De Caumerbeek diende als watertoevoer van de Oliemolen en in het weekend werd er niet gemalen. Buiten het verversen van de grachten en de waterpoelen werd het water ook gebruikt om het huis van de voorkant te schrobben en het vuil af te voeren.

Ter hoogte van het verbindingspad van de Molenberglaan naar de Johannes XXIII singel was een erk , een soort stuw in de Caumerbeek, die men kon laten zakken. Daardoor stroomde het water niet meer naar de Oliemolen. Het toeval wil dat een aantal jaren geleden de vereniging de oorspronkelijke pen, die de stuw moest hooghouden, voor zijn verzameling mocht ontvangen.

Pen met doosje

Het Vlot verliep dan langs de Caumerbeeklaan en het toen nog laag gelegen gebied van de tegenwoordige Bongaertslaan om ter hoogte van het Grotiuscollege op de Akerstraat uit te komen. Het liep dan in open greppels richting dorpskern. Na Oabelspoel (bij de Nobelstraat-Akerstraat, de Kerkgraaf (Pancratiusplein) en de Bongerdspoel (Bongerd tussen marktplein en Pancratiusstraat) liep het water via allerlei afwateringskanalen naar de Geleenbeek ². Een van die afwateringskanalen is het nu doodlopend steegje in de Geleenstraat tussen de huizen nr 48 (vroegere van Hooren) en nr 40 uitzendbureau Wierds, dat in de tekst bij het maandblad van mei wordt vermeld.

¹ Van Vlot, tems en erk, Bijdragen tot de toponymie van Heerlen; door W.J. Krüll in Het land van Herle 34^e jaargang aflevering 4 okt/dec 1984

² W.J. . Krüll

In het artikel van Krüll wordt aangegeven dat “ het waterverversingssysteem in de tijden waarin men nog geen moderne riolering kende, absoluut noodzakelijk was,

Gedempte Kerkgraaf 1902

zal duidelijk zijn, ofschoon men mag aannemen, dat het op den duur niet meer voldeed. In gemeenteraadsvergadering van 7 augustus 1896 werd op het einde al gepreludeerd. Een van de redenen zal de stank die vanuit de poelen en gracht kwam, zijn geweest. De Bongerdpoel werd in 1896 gedempt en De Kerkgraaf in 1900. In de verklarende tekst van de maandbladen van juli en oktober wordt hiernaar verwezen.

Het bestaan van het Vlot is nog terug te vinden in namen van straten en een plein en een wijk. De wijk de Erk, het Erktoppad en de Erkstraat. Het Vlot in de Vlotstraat. De naam Tempsplein en Tempsstraat is moeilijker te verklaren. Voor het begrip “tems” komt Krüll met allerlei verklaringen waaronder het synoniem voor donker water redelijk is. Hierop zou de omschrijving van Ds Jongeneel in zijn “Dorpsspraak van Heerle”³ kunnen aansluiten. “Het Temsergetske, in de Kruetsgats, leidend naar de Tems, poeltje aan ’t einde van het laantje achter het gemeentehuis.

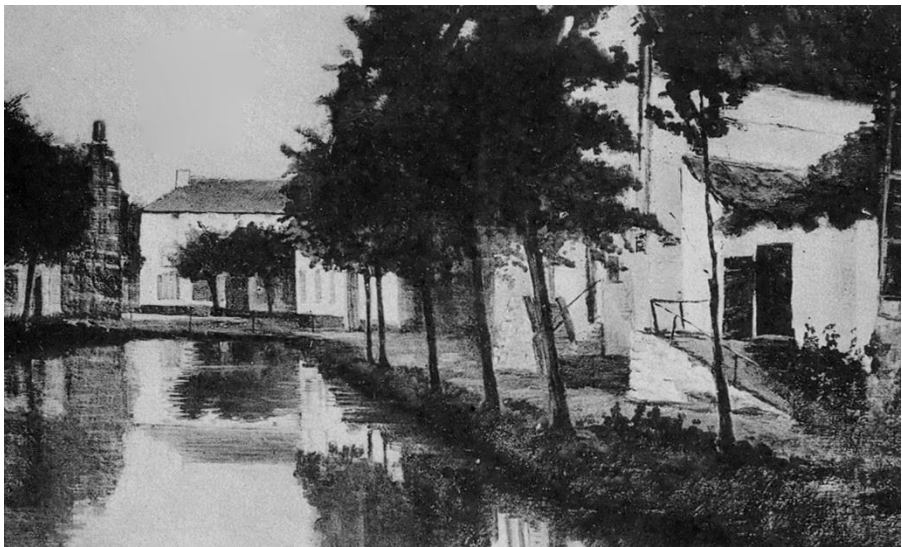
Ook Loes Loffeld in haar artikelenreeks over de Tesch in ons verenigingsblad gaat op de naam verklaring in. In de het artikel⁴; “ Het is mogelijk dat in de buurt van dit gebied inderdaad ooit een komvormige uitsparing in het landschap lag, een holte waarin het water vanaf de bovengestreepte Temeiden afwaterde. Vóór deze stelling pleit ook de beschrijving in ‘de Schouw,’ een plakaat met aanwijzingen door de overheid in Den Haag voor het herstel van wegen en landstraten uit 1755.”

³ Dorpsspraak van Heerle door J. Jongeneel, op bladzijde 112

⁴ “De tesch” een vergeten plek in het centrum van Heerlen deel I” door Loes Loffeld in Hart van Heerlen nr 6 van juli 2010

Het waterverversingssysteem het Vlot is van nog oudere datum en gaat terug naar de Romeinse tijd. De Romeinse thermen werden ook op deze manier van water voorzien. De afvoergreppel naar de Geleenbeek is vandaag de dag nog te zien in het Thermenmuseum.

Landgraaf, november 2020
Leo Franck

De Bongerspoel vanuit huidige markt gezien

De gedempte Bongerspoel op achtergrond huis De Luijff

Colofon

Hart van Heerlen is een uitgave van de heemkundevereniging Heerlen- Stad en verschijnt twee keer per jaar.

Ingezonden artikelen:

van Peter Schunck, Cor van Schendel, Jan Halmans en Leo Franck.

Foto's:

Uit de verzameling van de Heemkundevereniging Heerlen Stad en internet.

Mocht u naar aanleiding van dit tijdschrift lid willen worden van de heemkundevereniging Heerlen-Stad dan kunt u zich aanmelden door:

- Een mail te sturen naar info@heemkundeverenigingheerlenstad.nl
- Of een kort briefje naar het secretariaat.

Bij uw aanmelding zouden wij graag uw adresgegevens, eventueel mailadres of telefoonnummer ontvangen.

De contributie van de vereniging bedraagt € 15,- per jaar.

Secretariaat:

Keramiek 7, 6372 DX Landgraaf

Bank:

NL83 INGB 0004 9228 28 t.n.v. Heemkundevereniging Heerlen Stad.

Nadere informatie over de vereniging kunt u vinden op onze

Website: www.heemkundeverenigingheerlenstad.nl

Facebook: heemkunde heerlen stad

ISSN 1877-6957